ПОМІЖ ЖЕРТВАМИ, КАТАМИ І СПОСТЕРІГАЧАМИ: АВТОРСЬКІ ІНТЕНЦІЇ ОБРАЗОТВОРЕННЯ В РОМАНІ Р. ЗАЙФЕРТ «ХЛОПЧИК УЗИМКУ»

Горбач Н. В.
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української літератури
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

Тема Голокосту все активніше потрапляє в поле зору вітчизняної фікційної літератури, що є закономірною реакцією авторів на можливість писати про трагічне минуле без ідеологічно зумовлених «фігур замовчування». Твори про винищення європейського єврейства, дія яких повністю або частково відбувається в Україні, є й серед текстів зарубіжної літератури. Це здебільшого пов'язано з тим, що їх автори є вихідцями або нащадками вихідців з України. У їхніх творах переважають автобіографічний чи біографічний наративи, які й локалізують дію на теренах України.

Але пишуть про Голокост в Україні і письменники, які біографічно з нашою країною не пов'язані. Так, 2017 року низка творів про долю українських євреїв у часи Другої світової війни поповнилася романом «Хлопчик узимку» («A Boy in Winter») англійської письменниці Рейчел Зайферт (Rachel Seiffert). До нього в доробку авторки вже були твори «Темна кімната» («The Dark Room») (2001), «Польове дослідження» («Field Study») (2004), «Згодом» («Afterwards») (2007), «Дорога додому» («The Walk Home») (2014), позитивно відзначені критикою. Її перший роман увійшов до короткого списку Букерівської премії, а Р. Зайферт 2003 року була визнана літературним журналом Granta однією з-поміж двадцяти найкращих англійських романістів і романісток. Збірка оповідань авторки «Польове дослідження» отримала відзнаку Міжнародного ПЕН-клубу, а романи «Згодом», «Дорога додому», «Хлопчик узимку» увійшли до довгого списку Жіночої літературної премії (Women's Prize for Fiction) – однієї з найпрестижніших літературних премій Великої Британії. Про визнання таланту авторки свідчить і переклад її творів понад двома десятками мов.

Провідною у доробку письменниці є тема життя пересічної людини в часи історичних катаклізмів, їх відтермінованого впливу на наступні покоління. Друга світова війна і повоєнні часи, колонізаційна політика Британії в Кенії, конфлікт у Північній Ірландії, розпад комуністичної системи в Східній Європі – події, що художньо осмислюються в творах

Р. Зайферт. Але з-поміж закорінених у минулому тем творчості виділяється ще одна, найбільш емоційно загострена для письменниці – тема німецької провини за злочини війни. За словами авторки, мати якої була німкенею, а сама вона частину життя прожила в Німеччині, її з дитинства переслідувало отримане з кіно, телебачення, ігрового майданчика відчуття, що «бути німцем – це погано. Бути німцем означало бути нацистом, означало бути злим» [цит. за: 4]. Ці переживання підсилювалися й тим, що її дідусь і бабуся по материній лінії були активними прибічниками Третього рейху: він служив лікарем у військах СС, а вона входила до складу НСРПН. Але вони одночасно були для неї люблячою родиною. Саме це усвідомлене протиріччя дало авторці «дорогоцінне подвійне бачення її тлумаченню впливу та наслідків нацизму» [2]. Звідси й специфічна оптика подачі Другої світової війни і Голокосту в творчості авторки, яка намагається зрозуміти причини і обставини «втрати невинності нації» [3]. Письменниця досліджує, як вона її називає, «складну любов» [5] до предків, помилки яких у минулому лягали нерозв'язним тягарем на плечі нащадків.

У післяслові до роману «Хлопчик узимку» Р. Зайферт зауважила, що на написання твору її надихнула історія офіцера Вермахту Віллі Арема – одного із семи німців, удостоєних звання Праведника народів світу за порятунок євреїв на території України. Він був призначений начальником трудового табору в Немирові на Вінниччині, де керував будівництвом дороги, що мала стати основним маршрутом для постачання німецьких військ в Україні. У будівельній бригаді В. Арема працювали в'язні з немирівського гетто, із розмов з якими він дізнався про масові розстріли євреїв в інших місцях. Знищення євреїв після виконання ними певних робіт було частиною загального плану, згідно з яким у Рейхскомісаріаті Україна до грудня 1941 року було страчено близько 200 000 чоловік. Але В. Арем вважав ці чутки перебільшенням, аж доки восени 1941 року сам не став свідком подібного. Після цього він намагається порятувати хоча б євреїв зі свого найближчого оточення. У листопаді 1941 року та в липні 1942 року, під час проведення німцями «єврейських акцій», він попереджав знайомих, ховав їх у підвалі свого помешкання, переправляв власним автомобілем у Трансністрію, забезпечував втікачів продовольством та іншими необхідними речами тощо. В. Арем керував будівельною бригадою в Немирові до травня 1943 року, коли за звинуваченням у допомозі євреям був відправлений у Німеччину, де продовжив службу як перекладач.

У творі «Хлопчик узимку» Р. Зайферт продовжує цікавитися роллю окремої людини в колективній помилці. Найбільшою мірою авторські інтенції з цього приводу втілилися в образі названого на честь власного

діда Отто Поля, прототипом якого став Віллі Арем. Від життєпису реального персонажа письменниця запозичує небажання служити в німецькому війську і як наслідок – пошук компромісного рішення, виконання цивільних функцій у будівельній команді. Ставлення персонажа до всього, що він бачить навкруги, перебуваючи в Україні, постає в його листах до дружини Дорле, яка відверто зневажає політичне керівництво Німеччини і є моральною опорою для свого чоловіка. На відміну від Поля, який погодився з пропозицією зятя носити на одязі партійну відзнаку («ти можеш носити значок і зберігати свої сумніви» [6, с. 20–21], Дорле вважає неприпустимою таку поступку власними принципами. Письменниця не намагалася ідеалізувати Отто, перетворити його на копію праведника, а тому історією зі значком ніби закладає сумнів у ефективності його внутрішньої опозиції, спроможності зважитися на протистояння німецькому режиму. На відміну від свого прообразу, він так і не зміг нікого врятувати із числа приречених на загибель: коли Отто випала можливість обрати з-поміж євреїв кілька робітників у свою бригаду, він не витримав психологічної напруги і залишив цегельню, «щоб уникнути думок, щоб очистити свій слух від плачу та благань» [6, с. 20–21]. Якщо В. Арема було переведено до Німеччини за порятунок євреїв, то причина арешту й повернення Отто на батьківщину полягає у його незгоді з діями власної армії на окупованій території, про які стало відомо з його листів дружині. В образі Отто Поля постає однозначно людина небайдужа, котра вважає для себе неприйнятним виступати на боці зла, внутрішньо миритися з ним, але у відповідальну мить не знаходить у собі сили для дієвого протистояння: «Він міг взяти двадцять, тридцять, сорок. Він міг вибрати стільки чоловіків і жінок: вони хотіли, щоб їх вибрали. Але він їм відмовив. Він нічого не зробив. І Поль не бачив на сторінках нічого, окрім власної гордості та сліпоти…» [6, с. 182].

Загальноприйнятою для позначення сторін Голокосту тривалий час була запропонована Яд-Вашем тріада «жертви – кати – спостерігачі». Проте останнім часом вона піддається справедливій критиці, оскільки не дає вичерпного уявлення про протікання усіх процесів, зокрема регіональні відмінності Шоа, роль окремої особистості в історії тощо. У ній також, як зазначив В. Нахманович, щонайменше немає місця для Праведників. Крім цього історик наголошує, що в умовах радянської дійсності населення не виступало спостерігачами, оскільки було призвичаєне до т. зв. «знання-незнання», коли люди воліли не помічати, відсторонитися від того, що відбувалося, не пам’ятати, щоб не нести тягар пам’яті [1, с. 23]. Як зазначала в післяслові до твору Р. Зайферт, її історичною лектурою про перебіг війни і Голокосту в Україні стали

дослідження В. Лауер та К. Беркхофа. Припускаємо, що усунення Отто Поля в такий спосіб із сюжету твору дозволило авторці не тільки уникнути невиправданого оптимізму щодо можливостей порятунку єврейського населення на початку війни та окупації, але й розширити коло образів роману, які знаходяться поза відомою тріадою.

Отже, роман англійської письменниці Р. Зайферт «Хлопчик узимку», присвячений зображенню Голокосту на території України в листопаді 1941 року, демонструє самобутній вектор мистецького дослідження людини в екстремальній ситуації, що спричинено як змінами в традиціях і характері рецепції Другої світової війни, так і родинною історією самої авторки, яка спонукає до пошуків нової оптики зображення подій, нелінійного досвіду як жертв, так і спостерігачів, організаторів, виконавців геноцидного насильства. Твір розширює не лише просторові виміри Голокосту за рахунок неконкретизованого топосу, імовірно містечка Немирова на Вінниччині, але й індивідуалізує геноцидне минуле відсилками до історії реального рятівника, Праведника народів світу В. Арема.

Література:

1. Віталій Нахманович: Міська історія – це цікаво, але спершу добре було би написати загальну історію України і українську історію Голокосту ; розм. Т. Водотика та П. Долганов. *Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій.* 2020. № 9 (2). С. 15–23.

2. Dunmore H. A Boy in Winter by Rachel Seiffert review – life under the Third Reich. URL: https://www.theguardian.com/books/2017/may/27/grandparents-nazis-inspired-my-novel-about-holocaust [Дата останнього доступу 02.05.2025].

3. Green Z. The wrong kind of German. Three complex stories of the Nazi legacy shatter our preconceptions in The Dark Room by Rachel Seiffert. URL: https://www.theguardian.com/books/2001/jul/22/fiction.features [Дата останнього доступу 02.05.2025].

4. Holmcolmbe G. Rachel Seiffert. URL: https://literature.britishcouncil.org/writer/rachel-seiffert [Дата останнього доступу 02.05.2025].

5. McLoughlin K. Rachel Seiffert: The Wrong Side of History. URL: https://www.torch.ox.ac.uk/article/rachel-seiffert-the-wrong-side-of-history [Дата останнього доступу 02.05.2025].

6. Seiffert R. A Boy in Winter. London : Virago Press, 2017. 240 c.